

B. Garda Dezső

A GYERGYÓI SZARVASMARHA ÚTJA

1839-ben Szentiváni Mihály, a költő a következőképpen mutatta be a gyergyói állattartás és állatkereskedelem lehetőségeit: „Marhalegelője roppant havasaiban gazdag. Butáinak kövér pecsenyéje Bécsig fel ismeretes, marhakereskedői gazdag hírbet állanak”.¹ Néhány évtized múlva Orbán Balázstól Gyergyószentmiklósról vonatkozóan, a szarvasmarhatenyésztéssel és -kivitellel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „A szentmiklósi székelység nagyrészt marhatenyésztés(sel) és földműveléssel foglalkozik, az iparosok inkább betelepültek, a kereskedelem pedig csaknem kizárólag az örmények kezében van. A szentmiklósi örmények is a szépvíziekkal egykorúlag, 1668-ban jöttek be Moldovából, ma már közel 40 boltjuk van Szentmiklóson, úgy idevaló örmény tímárok készítik – titokban tartott mód szerint – azon veres kordoványt, mely országszerte híres. Hanem az itteni örmények nem annyira ipar és helyi üzérkedés, mint inkább a kiviteli kereskedelem által gazdagodtak fel; ennek egyik főtenyezője a marhakereskedés volt: mert a szentmiklósi örmények felszedték Csíkból és Moldovából a hízótt marhát, s azt hajcsáraikkal Bécsig, sőt távolabb is elszállították, mégpedig oly nagy

mérvben, hogy az évi kivitel 300 000 juh, 40 000 ökör és 10 000 ló volt”.²

Szentiváni Mihály és Orbán Balázs leírásai bizonyos kiegészítésekre szorulnak. A székelység letelepedésének időszakától ugyanis kimutatható a kettős szállásrendszer léte a Borszéktől, Bébortól, Hollótól és Tölgyestől egészen a Balánbányáig, Békásig terjedő területeken. A fennebb említett területek, későbbi települések havasi legelői alkották az ún. nyári szállást. Ezekben a havasokon legeltették azt a nagyméretű szarvasmarha-állományt, melynek döntő szerepe volt Gyergyó gazdasági életében. A Gyergyói-medencében az 1703-as évi adóösszeírásban 2458 ökröt, 2961 tehenet jegyeztek fel.³ Tizenhét esztendő múlva, 1721-ben az 1717–1719-es évi pestisjárványoknak köszönhetően a szarvasmarha-állomány csökkent, és a következő képet mutatta: igás ökrök száma 1791, tehenek száma 1765, míg a tinóké, üszökké 1076.⁴ 1895-ben 31 753 szarvasmarhát, míg 1911-ben 32 218 ökröt, tehenet és üszőt írtak össze a Gyergyói-medencében.⁵

Településekre lebontva a következő képet kapjuk:⁶

Település	1895-ben		1911-ben
	Állatlétszám	Állatlétszám	Állattulajdonosok száma
Gyergyóditró	3778	2890	949
Gyergyóalfalu	2479	2827	922
Gyergyócsomafalva	1675	1634	626
Gyergyóremete	2301	2833	889
Gyergyóújfalu	2288	2284	628
Gyergyóvárhegy	1025	1779	493
Gyergyókilyénfalva	795	777	171
Salamás	959	1133	270
Gyergyószárhegy	2379	2251	653
Gyergyótekerőpatak	1703	1752	429
Gyergyóvasláb	522	701	168
Bébor	2818	2230	256
Borszék	797	643	266
Gyergyóbékás	5160	5608	1153
Gyergyóholló	1516	1312	264
Gyergyótölgyes	1560	1564	529
Összesen	31753	32218	8662

¹ SZENTIVÁNI Mihály 1973, 129.

² ORBÁN Balázs 1869, 104.

³ DOMOKOS Pál Péter 1978, 280.

⁴ MOL, F 49, 8. csomó, *Sedes Gyergyó*.

⁵ MSK Ús, 1913, 798.

⁶ Uo.

A 18. század elejének a szarvasmarha-állományra vonatkozó adatai, illetve a későbbi állatösszeírások pontossága megkérdőjelezhető. Egyrészt a székely gazdák szarvasmarha-állatállománya az örményekéhez képest elenyésző a 18. századi összeírásokban. Másrészt igen sokatmondóak a 20. század eleji szarvasmarha-állományban kimutatható különbségek az országos összeírások adatai, illetve a gyergyószentmiklósi polgármesteri hivatalnál vagy a többi gyergyói községhezánál fennmaradt számadatok között. A történészek számára ismert tény, hogy az adóösszeírások adatait kritikai szemzőből kell értékelnünk. A székely gazdák állatállománya jóval meghaladta az összeírt állatlétszámot. Ugyancsak a reális állatállomány eltérése volt jellemző az örmény állatkereskedőkre. A hatalmas szarvasmarha-állománynak bizonyos részét azonban be kellett ismerniük, hiszen ezt egy vagy két, esetleg három országhatáron is áthajthatták. A nyilvántartástól, ez bármennyire részleges is lehetett, ők nem szabadulhattak meg.

Az örmény kereskedők főleg az 1607. évi országos vásárjog megszerzése után jelentek meg nagyobb számban Gyergyószentmiklóson. Az 1637. évi,⁷ majd az 1654. esztendei letelepedéskor a Gyergyószentmiklóson otthonra lett családok egy része nagyállat-kereskedelemmel foglalkozott. Jelenlétüket a 17. század első felében Csik-, Gyergyó- és Kászsószék Generális Congregációjának az 1643. évi határozata is bizonyítja, mely kimondta, hogy vasárnap és ünnepnapokon „az egyéb árusok kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek piacra, mise alatt árúkat ne merészeljék árulni”.⁸

A 18. század első évtizedeiben Gyergyószentmiklós örmény lakosságának jelentős részét kereskedők alkották. Így az 1716. évi összeírás szerint a 23 jobb anyagi helyzetben lévő család közül 11 esetben jegyezték fel a kalmárkodással való foglalkozást. Ezek nagyállat-kereskedelemmel foglalkoztak, felvevőpiacuk iránya Moldva és Kelet-Erdély között váltakozott.⁹

Az 1735. évi összeírás adatai pontosan igazolják, hogy az örmény nagykereskedők főleg nagyállat-kereskedelemmel foglalkoztak. Erre enged következtetni az a hatalmas állatállomány is, mellyel az összeírás adatai szerint egyes örmény kereskedőcsaládok rendelkeztek. Így például Márton Izsák 60 ökörrel, 8 tehénrel és 3 lóval rendelkezett. Lukács Miklós ökreinek száma azonban elérte a 300-at. Az ő esetében

feljegyezték 4 tehenet, 11 lovat és 11 juhot is. A másik nagy állattartó kereskedő Gergely Tódor volt, akinek 300 ökrét, 8 tehenét, 8 lovat és 320 juhát vagy kecskét írták össze az említett esztendőben. Nagy állattartó kereskedők közé tartozott még Gergely Izsák 80 ökrével, 3 tehénrel és 2 lovával. Gergely Lukácsnak 100 ökrét, 50 tehenét és 150 juhát jegyezték fel az említett összeírásban. Gergely Márton is a nagyobb állatállománnyal rendelkező örmény kereskedők közé tartozott 150 ökrével, 2 tehénrel és 2 lovával. Megemlíteném még Gergely János vagyoni állapotát, aki a korabeli összeírás szerint 150 ökörrrel, 30 tehénrel, 6 lóval és 400 juhval vagy kecskével rendelkezett.¹⁰

Moldvai legeltető területeiket és állatbevásárló központjaikat még a 19. század első felében is fenn tartották. Ezt bizonyítja az örmény kereskedőknek egy 1822-ben megfogalmazott memóriuma is, melyből megtudjuk, hogy *Moldvában az úgy nevezett bojérotól pusztákat, kaszálókat arendálnak ki.*¹¹ Az említett panaszlevélben ezekről az állattartó helyekről a következőképpen vallottak: *az ott fel szedett vagy az innen behajtott marhákat legeltethessük és teletethessük, az ilyen ki arendált pusztákról fűvül is, de hogy inkább a készen megcsinált szénákból is.*¹²

A gyergyószentmiklósi örmény nagyállat-kereskedők kelet-erdélyi otthonalapításuk után szinte két évszázaddal is Bessarabiából és Moldvából gyűjtötték össze a Közép-Európában értékesített szarvasmarha-állományt. Mint írják: *mely marhákat Baszarábiában a muszka földön öszve szedünk, és trászito Moldván keresztül hajtattjuk, vagy meg történhet, hogy bizonyos üdöig ottan legeltettjük, ebben annyi vámot veszen egy pár ökörből a moldovai uralkodás, mintha helyben Moldovába vásároltuk volna.*¹³

A gyergyószentmiklósi örmények moldvai állatfelvásárlását néha az útlevelek beszerzése, illetve kibocsátása nehezítette. Az Erdélyi Fő Igazgató Tanács rendeletei általában értesítették a gyergyószentmiklósi-csikszépvízi, 1796-ban alakult örmény Kereskedői Széket (Mercantile Forum) az útlevelek beszerzésének lehetőségeiről, módozatairól. Így a Királyi Gubernium 1807. július 6-án 4956. szám alatti levelében azt parancsolta kihirdeteni, *hogy akik a Muszka birodalomból marhákkal és egyéb nem tilalmazott portékákkal kereskedni szándékoznak, Passuális Levelet a Fő Provinciális Dicasteriumtól vegyenek, és abban a személyeknek nevek és az vásárlandó portékáknak neme, úgy az vámoló hivatalok is feljegyeztessenek.*¹⁴ A rendelet azt is

⁷ MOL, F 80, *Conscriptio Armenorum in possessionibus S. Miklos sede Siculi Gyergyó.*

⁸ FERENCZY György 1629, 122.

⁹ MOL, F 80, *De origine erestatu Armenorum hic in Gyergyó Szent Miklos distentium,* 1716.

¹⁰ Uo., *Conscriptio Armenorum in possessionibus S. Miklos sede Siculi Gyergyó,* 1735.

¹¹ GyszmÖPL, MFL, 1822-es évi panaszlevél.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ GyszmÖPL, MFL.

pontosította, hogy az útlevel elnyeréséért az örmény kereskedőknek a Királyi Guberniumhoz kell fordulniuk. Ebben az ügyben 1807. november 20-án a Kereskedői Szék gyűlésén úgy döntöttek, hogy a Fő Igazgató Tanácstól kérni fogják: *az olyatén Circulárisokat, melyek a kereskedőket illetik*, küldjék a Fórumhoz a kereskedés hatékonysága és a hibák elkerülése érdekében. A korabeli bürokrácia azt követelte, hogy minden egyre útra külön útlevelet kérjenek.¹⁵ Az örmények azonban ezt az elvárást nem tartották be, és egy útlevelel többször is átlépték a moldvai határt. Ezért ezt a Gubernium 1808. április 11-én 2303. szám alatt kiadott rendeletében tételesen megtiltotta. Mint írják: *tilalmaztatik, hogy senkinek is szabad nem léssen egy passussal a szomszéd Molduvai tartományban másodszor is bémenni*.¹⁶ Ugyanakkor az oroszok megváltoztatták az útlevel-kibocsátási rendszert is. A Kereskedői Székhez a Guberniumon keresztül eljuttatott rendeletükben közölték, *hogy akik Muszka országba kereskedés végett bémennének, azon tartománynak előljárái fognak Passuálist adni*.¹⁷ A besszarábiai állatvásárlásokra már miniszteri engedélyre is szükségük volt. Mint írják: *Ha pedig belyebb szándékoznának az országban menni, az külső dolgokra ügyelő miniszter Passuálissa nélkül el nem bocsátatnak*.¹⁸ 1810. május 7-én a Gubernium a 3823. számú rendeletével megtiltotta az orosz birodalom területére való útlevel kiadását.¹⁹ 1812-ben a Királyi Thesauriátus akadályozta az útlevelek kiadását *az Molduvában bójáró marhás kereskedőknek*. Ezért a Kereskedői Szék az 1812. április 15-i gyűlésén határozatot hozott a Királyi Thesauriátus megszüntetése érdekében azért, *hogy az béküldött lajstrom szerint méltóztassék a Passusokat elküldeni, mivel másképpen az kereskedés nagyon meg fog csonkulni*.²⁰

Nem nehéz felismernünk: Moldvának orosz katonai megszállás alá való kerülése az 1806–1812 közötti időszakban nem nagyon kedvezett annak, hogy a Kárpátokon túli területeken szarvasmarhát vásároljanak fel és teletessenek ki. Moldva orosz megszállásának a megszűnése után könnyebbé vált az útlevelszerzés. Sőt, a Gubernium 1814. április 28-án kiadott 3982. számú rendeletében lehetővé tette, *hogy a Molduvában menni szándékozó kereskedők a Nemes Csík széki tisztséghez fordulhassanak útlevelért*.²¹ 1823-ban ismét a Fő Igazgató Tanácshoz kellett fordulni az útlevelekért, de ekkor szükség volt a főkirálybíró vagy a szék általi ajánlásra, melyet a Fórum és a community tagjaival 1823.

április 18-án ismertettek.²² Még bonyolultabb volt a Besszarábiába való utazás. Ilyen esetekben a Mercantile Forumnak ajánlást kellett tennie arról, hogy az örmény közösség tagja mennyi ideig fog az illető helyen tartózkodni. Így történt ez Czárán József örmény kereskedő esetében, aki 1824. július 8-án a Fórum előtt bemutatta a *Királyi Fő Igazgató Tanácsnak resolútióját, hogy Beserábiában való mehetésre passuálist nyerhessen*, de szüksége volt arra, hogy *a maga jurisdictiója által ajánltassék, azzal együtt, hogy mennyi időre fog távul lenni*. A Kereskedői Szék határozatában a május 1-jétől az augusztus végéig terjedő időszakot jelölte meg.²³

A gyergyószentmiklósi örmény kereskedőket a moldvai fejedelemség részéről megbecsülték. Az állam belüli szabad mozgásra vonatkozóan valamilyen kiváltságlevelet adományoztak a közösség egyes tagjainak. Az 1824. január 20-i gyűlésen kérték, hogy ezt a *Moldvai Fejedelemségtől nyert levelet, melyet tisztelt Kápdébó Jakab úr kezére vett volt, adja használat végett az communitynak kezére*. A vita során kiderült, hogy ez a levél Czárán Józsefnél található. A Fórum mindezt felháborodással vette tudomásul, és úgy döntött, *hogy az fenn említett Czárán József harmintz napok alatt azon levelet vagy előállítsa, vagy az maga költségén Lafonto* (ugyanolyan forrásértékű) *haszon vehető levelet szerezzen*. A határozat szerint, míg ezt előadja, kaucióba tegyen le 1000 rajnai forintot.²⁴

Mint láthattuk, a gyergyószentmiklósi nagykereskedők moldvai legelőiken nemcsak a Besszarábiában és Moldvában felvásárolt állatállományukat legeltették, hanem a Kelet-Erdélyben, főleg Gyergyóban felvásárolt állatokat is.

A 18. században a gyergyószentmiklósi marhakereskedők jobban bekapcsolódtak a Magyarország, Bécs felé irányuló állatkereskedelemben. A szarvasmarha-kereskedelem megkönnyítése érdekében területeket vettek bérbe a Bánságban és a korabeli Magyarország más vidékein, később azonban, amikor a pusztai területvásárlást összekapcsolhatták a nemesi cím megvásárlásával, jövedelmezőbbé vált e birtokok tulajdonjogának a megszerzése. II. József gazdaságpolitikája döntő módon hozzájárult a szarvasmarhakereskedelem fellendüléséhez. A főkormányzásoknak 1782-ben közzétett rendelete a következőket tartalmazta: *Ő Felsége a Tsászár és apostoli Király a marhakereskedésnek előmenetelére nézve örökös Magyar- és Erdély országában az említett kereskedésben az eddig való marhavám és harminczad szerint parancsolni*

¹⁵ Uo.¹⁶ Uo.¹⁷ Uo.¹⁸ Uo.¹⁹ Uo.²⁰ Uo.²¹ Uo.²² Uo.²³ Uo.²⁴ Uo.

*méltóztatott és ugyan: Minden eddig szokásban volt marháktul szóló tarifák, kiváltképpen pedig, mely azoknak idegen országokba való kihajtása alkalmaságával rendeltetett, egészen megszűnnyen.*²⁵

A gyergyószentmiklósi örmények a jelzett időpontig uralták a Moldova felé irányuló nagyállat-kereskedelmet. A 18. századtól kezdődően fokozatosan kétpólusossá vált a gyergyói örmények állatkereskedelmének. Számukra a nyugati irány is ismert volt, hiszen kordován csizmaikkal, állatkereskedelmükkel és más termékeikkel meghatározó szerepük volt a magyarországi és a bécsi piacokon. Az alföldi, bánági puszták felvásárlásának a lehetősége azonban döntő módon fellendítette a Magyarország, Bécs felé irányuló nagyállat-kereskedelmet. A Kereskedői Szék jegyzőkönyveiből képet alkothatunk erről.

A pusztai élet sajátosságait ezeken a birtokokon Szongott Kristóf a következőképpen mutatta be: „A marhakereskedő bejárta Erdély marhavásárait, ott vett sovány marhát, és azt hajcsárai által felhajtatta Magyarországon bérben tartott pusztájára. Ez a pusztta nem volt egészen pusztta. Volt ott lakóház, voltak nagy istállók és egyéb melléképületek. A gazda vitt magával hazúl (hazulról) egy örmény gondviselőt (pusztádsi) és szakácsnőt. A gondviselőre bízta a pusztát és vagyonát a gazda, ha hazajött vagy vásárra ment; az is megtörtént, hogy a gondviselő jött haza, hogy itthon hagyott családját látogassa meg, és addig a gazda ügyelt fel a pusztán, ki csak november, december és január hónapokat töltötte honn övéi szerettei körében...

Mihelyt meghízott a marha, mely akkortájt dús legelőkön és istállókban szénán hízott, felhajtották azt Pestre, Bécsbe; de elmentek a hízott marhával a külföldre is... Azonban a töröknek kiűzése után megengedték az örményeknek is, hogy örök áron földeket vehessenek a Bánátban. Így vették meg az örmények vagy azokat a pusztákat, melyeknek azelőtt csak haszonbérleti voltak, vagy más földbirtokoknak lettek tulajdonosai.”²⁶

A gyergyói nagyállat-kereskedők útvonalát az 1822-ből származó memóriumban az említett kalmárok a következőképpen mutatták be, érzékeltetve útjuk akadályait, nehézségeit is Moldvától az alföldi pusztákig: *midőn a Molduvai határról kihajtyuk is marháinkot, a fennebb előszámlált rendetlen terheltesek mellett szükségesképpen kéntelenek vagyunk a Császári Királyi vámot is megfizetni, ez ellen ugyan nem engedi jobbágyi kötelességünk zúgolódni, csak azt bátorkodunk alázatosan jelenteni, hogy midőn a Molduvai Birodalomban a fennebbi jelentés szerint annyi terhes vámost fizetünk, a császári vám egy pár ökörtől ezüstben 4 fr 18*

*kr. vagyon, hátráltatja és terheli a kereskedést, mindazonáltal ez is meggyőzhető volna, hogy ha itten az országban több terhek nem szaporítanak a kereskedőknek méltatlan költségeit, de már a görögényi uradalom földgyin, ha tsak keresztül hajtsuk is ökröt vagy tehenet, minden csordától legeltetésen kívül 10 fr-t szoktak venni. Hasonlóképpen a Mezőségen keresztül, ha valamely helységnek nyomás határában meghálás végett marad a kereskedő, már az falusi bírák vagy Uraság tisztyei legkevesebbet 10 frt, sőt többet is vesznek egy csorda marhától: emellett pedig, minthogy az Mezőségen s egyebütt is vetések között az országutak nagyon keskenyek, már az kereskedő kéntelen a falusbíráktól annyi embert kérni, kik kár nélkül a vetés között marhákat elkísérjék, az ilyen segedelemért is az falusbírák 20, 30 és több forintot is vesznek a kereskedőtől, és azért az ilyen méltatlan terheltesek miatt kéntelen a kereskedő tetemes kárt vallani vagy kereskedésről elhagyni, mivel már eddig is sok famíliák szerencsétlen áldozatai lettek a kereskedésnek, noha ugyan a Felséges Királyi Gubernium Kegyelmes rendelést tett vala ez előtti esztendőben az fennebb írt húzás-vonás akadályoztatására, mindazonáltal az Uraságok Tisztyei és falusbírák annak megtartására semmit sem ügyelnek. Ámbár ugyan az fennebb írt akadályok terhesítések is a kereskedőknek nem vala, mégis ezelőtti üdökben oly nagyon szerencsétlen, mivel a Tisztelt Uralkodónak Atyai jóvoltából Magyarországon a Camerális pusztákat az üdöhöz mérsékelve jutalmasabb áron nyerhetjük vala meg, mivel egy jugem földtől legfeljebb 30 garast fizettünk.*²⁷

Az alföldi puszták bérlése a 18. század második felében kezdődött, de a 19. század elejére ezeket a legeltetőhelyeket a jelentősebb nagyállat-kereskedő családok megvásárolták. Melyek voltak ezek a családok? Miként jöttek létre a pusztai birtokok? A folyamat megismerése érdekében családunként tárgyaljuk a puszták megszerzését.

A 18. század második felének és a 19. század első évtizedeinek legtipikusabb nagykereskedő-családjá a **Kövér család** volt, melynek tagjai többször is bíróként vagy tanácsnokként vezették a gyergyószentmiklósi örmény közösséget. A Magyar Alföld és Bécs felé irányuló állatkereskedelem Kövér Gergely számára igen jól jövedelmezett, olyannyira, hogy gyermekei, Kövér János és Kajetán Mária Terézia magyar királynőtől 2000 arany forintért 1780. május 24-én az összes hozzátartozóikkal, úgymint: Izsák Máriával, Kövér János hites társával és gyermekeikkel, Györggyel, Terézzel, Annával, Máriával és Hiripszimével címerleveles nemességet kaptak.²⁸

A 19. század első felében a Kövér család más tagjai is nemességhez jutottak. Így például 1804. augusztus

²⁵ Uo.

²⁶ SZONGOTT Kristóf 1901, 312–313.

²⁷ GyszmÖPL, MFL.

²⁸ TEMESVÁRY János 1896, 115.

17-én Kövér Tódor, Kajetán, János, Simon és Antal testvérek az anyagi gondokkal küzdő bécsi udvartól már 1000 arany forintért is nemességet kaptak 1804. augusztus 17-én. A Kövér családnak ez az ága gabonaadományokkal enyhítette a korabeli Temes vármegye éhező lakóinak szenvedéseit 1795-ben, 1797-ben pedig Kövér Tódor önként jelentkezett a Temes vármegyében alakult nemesi felkelő seregbe, mely vállalta a francia hódítók elleni harcot.²⁹

Milyen állatállománnyal rendelkezhetett Kövér Kajetán örmény kereskedő? Pénzének állandó forgatása miatt nehéz egy pontos számadatot megállapítani. Az osztályos per alkalmával kiderült, hogy Kövér Kajetán a Lukács Hiripszimé, vagyis anyósa halálakor 500 darab ökör birtokába jutott, melyet 30 000 forintra értékelték. Ezenkívül a vagyon nagyságáról valló személyek még két csorda ökör és gulya állományról tettek említést. Egy *osztályos pernél* még említés történt három zacskó aranyról is, melyet az örmény kereskedő kitalálásnak nevezett.³⁰

A Mercantile Forum jegyzőkönyveiben igen gyakran találkozunk a Kövér család kereskedelmi ügyeivel. A következőkben néhány ilyen eset bemutatására törekszünk.

Az 1808. február 8-i gyűlésen Isák Jakab a Fórum előtt elmondta, hogy 1802-ben ökröket vásárolt volt Kövér Kajetántól, de azok *betegesek lévén, falkájában sok kárt vallott, és azért Kövér Cajetán úr 300 Rf-kat el is engedett, csak hogy a Pesti vásárra megfizesse az hátramaradott 1400 forintokat, és noha a terminus előtt 700 Rf-kat meg is fizetett, mégis a mézárósoknál 1000 tallért eltiltván, abból ki is vette a maga adósságát.* Véleménye szerint *méltatlan hurczolya* Kövér Gergely, és törvénytelenül tiltotta el 500 forintját is. Igaza bizonyítására két testimoniumot tett le a fórum tagjai elé.

A Kereskedői Szék a rendelkezésére bocsátott dokumentumokat a következőképpen értelmezte: Kövér Kajetán azt állította, hogy a 300 rajnai forintot úgy engedte volna el Izsák Jakabnak, ha az egymás között pontosított terminusra megfizetné a szarvasmarhák árát, ez pedig 1548 rajnai forintban volt megállapítva. Ebből az összegből Izsák Jakab a terminus előtt kifizetett 700 rajnai forintot. Ennek ellenére Kövér Kajetán Scheff Sámuel mézárósnaál letiltotta Izsák Jakab 1500 forintját. Ennek alapján hozzájutott ahhoz a 300 rajnai forinthez is, melyben a vásár kezdetén megegyeztek. A fórum elfogadta a tartozásnak a lovakkal való kifizetését is. Végül is úgy döntöttek, hogy Izsák Jakabnak a Kövér Kajetán által letiltott 500 forintját felszabadítják a letiltás alól.

A Kereskedői Szék ítélete ellen Kövér Kajetán fellebbezett. Az újratárgyalásnál 1808. április 20-án a Mercantile Forum ismét Izsák Jakabnak adott igazat.³¹

Kövér Kajetán Rétháton pusztával rendelkezett, de gróf Fekete Ferencről bérelték a kovácsházi pusztát is, ahol a Moldvában és Gyergyóban felhízalt vagy felvásárolt állatokat megpihentették, hogy innen Pest és Bécs állatvásáraitra hajtsák. Ezekből a pihentetett állatokból jelentős számú szarvasmarhát adtak el más örmény kereskedőknek, mint amilyen Izsák Jakab is volt.

A kovácsházi puszta bérlésével kapcsolatban 1809. március 3-án a Fórum gyűlésén *Idősebb Kövér Cajetán atyánkfia maga fia Kövér Gergely által kintatya Kövér Cajetán és Kövér Gergely atyánkfiait azon anticipátionis summából, melyet a Kovácsházi puszta árendájában adtanak volt 22 500 Rf-kal, ígérvén azt, hogyha együtt Generalis Computust fognak tenni, amivel még adós maradna azt is kifizetni kész leszen interestével együtt.*³²

Ezzel a felkéréssel kapcsolatban a gyűlésen jelen lévő ifjú Kövér Kajetán és Gergely rögtön egy tiltakozó szöveget nyújtottak be a Kereskedői Székhez, melyből kiderült, hogy annak idején közösen bérelték a gróftól a kovácsházi pusztát, időközben azonban idősebb Kövér Kajetán és gróf Fekete Ferenc módosították az eredeti bérelti szerződést. Protestációjukban megtagadták a 22 500 rajnai forint átvételét, és kérték, hogy az említett összeget idősebb Kövér Kajetán és fia tegyék le sequestrumba. A tiltakozásra ifjú Kövér Gergely azt válaszolta, hogy apjától nem kapott felhatalmazást az illető összegnek bírói zár alá való helyezésére, ezért a magával hozott összeget visszavette. Az említett puszta birtoklásáért magyarországi bíróságon is per volt folyamatban, ezért a Fórum határozatában megállapította, hogy a pénznek sequestrum alá helyezése nem tartozik Kereskedői Szék hatáskörébe. Kövér Tódor, ifjú Kövér Kajetán és Kövér Gergely 1809. március 19-én a Fórumhoz egy újabb tiltakozást nyújtottak be azzal kapcsolatban, hogy a 6. számú protocollumban idős Kövér Kajetán és fia, Kövér Gergely felkínálta nekik az általuk megelőlegezett 22 500 rajnai forint visszaadását, melyet ők visszautasítottak a jegyzőkönyvi kivonatban jelzett okokra hivatkozva. Ők a bírósági letétbe helyezéssel akarták elkerülni ily módon való kijátszásukat a kovácsházi pusztából. Mivel a sequestrumot a Fórum nem tette számukra lehetővé, ezért egy hitelesített nyugtatványban (quietantia) jelezték a pénznek a részükről való átvételét, ugyanakkor azt is, hogy nem mondanak le a kovácsházi pusztában való részesedési jogukról sem.³³

²⁹ Uo., 116.

³⁰ MOL, B 4, *Kövér Kajetán vagyongosztási pere*, 10–14.

³¹ GyszmÖPL, MFL.

³² Uo.

³³ Uo.

Ugyanaz a Kövér család, mely egyes források szerint a Csíki nevet is viselte, a moldvai nagyállat-kereskedelemben is érdekelt volt. Novák Kristófné Lázár Sárának vagyonmegosztási pere volt Kövér Kajetánnal, melyet nemcsak a Kereskedői Szék, hanem a széki bíróság előtt is megnyert. Az ítélet végrehajtására be akarta hajtani Csíki Kajetán kintlevőségeit, Lázár Antaltól mintegy 4900, Szultáni Jánosnál pedig 8700 forintokat, mely összegeket ezek bizonyos ökrök árában tartoznának fizetni Csíki Miklósnak, Csíki Kajetán öccsének, aki *alattomban folytatta a kereskedést Lázár Sára megcsalattatására*. 1808. július 5-én a Fórum maga elé hívatta Lázár Antalt és Szultán Jánost, akik beismerték, hogy Csíki Miklóstól és Csíki Kajetán öccsétől ökröket vásároltak, és a Lázár Sára által jelzett összeggel tartoznak még fizetni. A Fórum határozatában letiltotta ezen adósság kifizetését. Sőt úgy döntöttek, hogy ellenőriztetni fogják Czárán Antal kereskedőtársának a viszonyát a fenti adóssági kötelezettségéhez. Csíki Miklós ugyanis Czárán Antallal volt közkereskedésben, ezért a következő napon, 1808. július 6-án a Fórum gyűlésére meghívták Czárán Kristófot, Fejér Pétert, Keresztes Jánost, Lengyel Pétert és Mánia Jánost is, akik esküvel vallották, hogy ők is tartoztak az eltiltott ökrök árával, de ezen tartozáshoz Csíki Kajetánnak nem volt köze. Az 1808. július 6-i döntésben a Kereskedői Szék tudomásul vette, *hogy az általuk folytatott kereskedésben telyességgel Csíki Kajetánnak sem pénzinek része nintsen, és nem is a Csíki Kajetán pénzivel folytatják kereskedéseket, hanem leginkább hitelezéssel, és ezen eltiltott summákkal tartoznának is Molduvában az marhák árában*. Ezért a *Mercantile Forum az sequestrált summákat a sequestrum alól felszabadítja és kifizeteni rendeli*.³⁴

A fenti eset a közkereskedés bonyolult szövevényét mutatja be. A kereskedők ugyanis a tőke biztosításáért társultak, mint ahogy az Csíki Miklós és Czárán Antal esetében történt. Az általuk Moldvában felhizlalt állatállomány jelentős részét azonban hitelben adták tovább a fent említett kereskedőknek.

Kövér Kajetán más örmény állatkereskedőket is ellátott a Moldvában felhizlalt szarvasmarháival. Így az említett örmény kereskedő 1809-ben Botsántzi Keresztesnek *adott 193 darab ökrököt, minden Kornélit, vagyis vámfizetés nélkül hajtván ki Molduvából, azokért az fenn forgó 110 tallérokat meg is fizette, egy tallért 93 pénzekben számítván*. Lukács János felvállalta a 110 tallérnak megfelelő 500 rajnai forint kifizetését Botsántzi Keresztes helyett, de a fizetéssel késett. Ezért Csíki (Kövér) Kajetán Lukács Jánost és Lukács Istvánt a Mercantile Forum elé hívatta a következő kérdésekkel:

1. *Botsántzi Keresztes adós lévén 500 Rf-kal, melynek megfizetésit Lukács János atyánkfia magára vállalta, s e szerint tartozik-e megfizetni?*

2. *193 darab ökrököt adván el Lukács János és István atyánkfiainak 14 000 forintokban, ezen summát az terminusra meg nem fizetvén, a terminuson túl való interesttel (kamattal) tartoznak-e?*

3. *Az fenn említett ökrökért Molduvában 110 török tallérokat fizetvén, ennek megfordításaival is kötelesek.*

A Fórum előtt *Lukács János atyánkfia contractus mellett magára vállalta, hogy Botsántzi Keresztesért megfizeti... mind az 110 török tallérokat akkori váltóban, mind pedig az 500 Rf-kat*. A Kereskedői Szék határozatában nem engedte meg, hogy Kövér Kajetán kamatot követeljen a késésért.³⁵

A másik fontos nagykereskedő-családot a **Kápdebók** alkották, akik már a 18. században kitűntek a Magyar Alföld és Közép-Európa nyugatibb központjai felé irányuló nagy állatkereskedelmükkel. A 19. század első felében Kápdebó Márton többször is a szenátorok között szerepelt, majd a Mercantile Forum bírójának is megválasztották. Gyermekai, Kápdebó Jakab, Miklós, Károly és Márton pénzadományokkal támogatták az államkincstárt. Mindezzel összefüggött az a tény is, hogy 40 869 forintért és 29 krajcárért megvásárolták az Arad megyei talpasi uradalmat. A talpasi birtok adománylevelével együtt, főleg a hazai kereskedelem felvirágoztatásáért vállalt szerepükért – mint ahogy az a nemesi adománylevelben is pontosítva van – 1838. november 8-án V. Ferdinándtól nemesi címet kaptak.³⁶

A talpasi uradalom megszerzésével a Kápdebó család is bekapcsolódott a pusztai nagyállat-kereskedelemben. A nagyállat-kereskedőkkel gyakran kis- vagy középkereskedők működtek együtt, így Ursuly János és Ursuly István örmény kereskedők, akik 1813 tavaszán Kápdebó Márton ökreit kikísérték *az Arad Vármegyei Bodzásai pusztára oly edgyezés mellett, hogy a tisztelt úrnak ökrei között lévő tíz ökrüket is hizlaltassák, mind addig míg el adják*. Időközben Ursuly János felment Pestre, és miután ott a dolgait elvégezte, és visszatért volna Bodzásra, *Kápdebó Márton fiától Jakab úrfától 300 forintot kért kölcsön addig, míg ökreit eladná, melyet Kápdebó Jakab jó szívvvel meg is ígért neki*. Mivel Pesten nem volt nála elegendő pénz, Ursuly Jánosnak azt ígérte, hogy Bodzáson fogja pénzzel kisegíteni.

Ursuly János két hetet várt Kápdebó Jakabra. Időközben Bodzáson megjelent Lázár Antal is – akinek az Ursuly testvérek tartoztak –, és megakadályozta az ifjút a pénzkölcsönzésben. 1813. július 23-án Ursuly János és Ursuly István tiltakoztak a bíró magatartása

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ TEMESVÁRY János 1896, 95–101; SZONGOTT Kristóf 1894, 394–398.

ellen, mely protestációnak a hitelesítését is kérték, mivel Lázár Antal ezen tettével becsületükben sértette meg őket.³⁷

A másik Kápdébó testvér Kápdébó Miklós Keresztes Jánost fogadta meg marhái mellé gondviselőnek. A szegényebb örmény csak Marosvásárhelyig ment a szarvasmarhákkal, annak ellenére, hogy előlegben 40 rajnai forintot kapott megbízójától. Kápdébó Miklós a Fórum elé idéztette ezért gondviselőjét, akitől az említett összeg visszaadását követelte.

A Kereskedői Szék előtt Keresztes János elmondta, hogy Kápdébó Miklósnak a *fia helytelenül pirongatván illetlen fősvény intertántiót adott, azért 10 napi szolgálatya után kéntelen volt elhadni*. A fórum Kápdébó Miklós fiának a magatartását figyelembe vette, és csak 25 rajnai forint visszafizetésére kötelezte a gondviselőt.³⁸

Nagyállat-kereskedő és nemes családok közé tartoztak a **Szarokánok** is. Nemességüket 1806-ban nyerték. Kereskedésüket főleg a magyar főváros és Bécs felé folytatták.

Szarokán Gergely gyakran konfliktusba került a marhahajcsáraival. 1807. október 16-án például Tancos Ferenc és Szabó Gergely nevű béresei azzal vádolták a nagykereskedőt, hogy nem akarja kifizetni bérüket. Panaszukra Szarokán Gergely azzal válaszolt, hogy Nagyváradig fogadta meg őket, de mivel gondviselői Tordán eladták a szarvasmarhákat, azért egész bér kifizetéssel nem tartozik. A marhahajcsárok beismerték, hogy az egyezés szerint Nagyváradig kellett volna hajtani az állatokat, de arról is meg egyeztek, hogy ha közelebb is sikerül eladni a marhákat, akkor egész bérüket kifizeti. A Kereskedői Szék határozatában nem volt részrehajló, és nem kedvezett a nagykereskedőnek.³⁹

Szarokán Márton Verzár Kristóffal és Czárán Jánossal volt közkereskedésben. Ők egy másik örmény nagykereskedőtől, Lukács Jánostól pusztát vásároltak a közös *massából* váltott 1000 arannyal. Czárán János azonban igyekezett kiszorítani őket a pusztá használatából, melyet úgy kezel, mint saját vagyonát. Ezért 1815. február 9-én Szarokán Márton és Verzár Kristóf a Mercantile Forumhoz fordultak panaszukkal, *hogy a közös massából váltott 1000 aranyakat Czárán János velek ossza fel, és Lukács János úrtól kivett pusztát tartozzék közre bocsájtani*.

A Kereskedői Szék a Lukács Jánostól vásárolt pusztával kapcsolatban a következő határozatot hozta: *Világos lévén a felek elő adásából, hogy a fenn forgó 1000 aranyak a köz massából és pedig a köztársaság edgyütt értéséből változott így, az ilyjen esetben*

a közkereskedésnek természetes igazságánál fogva edgyik fél, a másíknak romlásával vagy akaratya ellen a közből szerzett jót magának nem tarthatya. A következőkben a Fórum meghatározta, hogy a *közből váltott 1000 aranyakat Czárán János társaival fel osztani tartozik, az edgyütt való és közkereskedést meg erősítetett edgyezés szerint*. A vita során kiderült, hogy Szarokán Márton kereste a pusztát a köz társaság számára, és Lukács János úr meg is ígérte meg határozván árát a pusztának. Ennek ellenére Czárán János a köz társai által keresett pusztát maga számára vásárolta meg. A Fórum ebben az esetben nemcsak jogilag, hanem erkölcsi szempontból is megközelítette a kérdést: *Úgy látya ezen Mercantile Fórum – nyilatkozták –, hogy ezen esetben az illendőség nagyon meg van sértetve a köz társaira nézve, mert az igaz illendőségnél fogva tartozott volna köz társait az általok keresett pusztával meg kínálni és tsak akkor maga számára meg vásárolni, ha azok a pusztáról lemondottak volna*. Határozatukból az is kiderült, hogy Lukács János úr elsőben a pusztát Szarokán Márton részére ígérte a köz társaságnak, *hogy ha Lukács János úr arról tulajdon keze irását adgya, avagy választ téssen, hogy midőn Czárán János a pusztát ki vette, nem tudta légyen, hogy egyedül maga számára veszi, hanem abban a hiszemben volt, hogy a köz társaság számára fogja venni*.

1815. február 10-én Czárán János perújrafelvételt jelentett. Beadványában azt akarta bizonyítani, hogy *az 1000 aranyak meg váltására 6000 forintot küldött volna, s ennél fogva nem tartoznék az aranyokat fel osztani*. Szarokán Márton és Verzár Kristóf azonban bizonyítani tudták, hogy Czárán János *azon 6000 forintokat a köz massából küldte, mielőtt még meg osztottak volna*. Czárán János, mikor észrevette, hogy képtelen a Fórum döntéshozóit befolyásolni, kibékiült köztársaival, és felvállalta a Kereskedői Szék által megítélt 250 arany kifizetését Szarokán Mártonnak és Verzár Kristófnak.⁴⁰

A negyedik nemességet nyert nagykereskedő-család tagjaiként a **Czáránok** voltak feljegyezve. A Czárán család nemesi címszerzői Czárán Antal, János, István és Kristóf testvérek voltak. Ők ugyanis 81 563 forintért és 5 krajcárért megvásárolták az aradi seprősi uradalmat. A nemesi adománylevél kiadásában fontos szerepe volt a birtokvásárlásnak, illetve az állatkereskedelem terén kifejtett érdemeknek, mint ahogy azt az adományozó I. Ferenc császár 1830. október 1-jén Pozsonyban kiadott okiratában megfogalmazta.⁴¹ Ifjú Czárán Antal – aki később megkapta a nemesi címet – különböző nagyállat-eladási ügyletekbe bonyolódott. Így 1810. január 26-án a Fórum

³⁷ GyszmÖPL, MFL.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ TEMESVÁRY János 1896, 41–47; SZONGOTT Kristóf 1894, 147.

előtt elpanaszolta, hogy 103 tehenet adott el Lukács Jánosnak, 210 rajnai forintért, *úgy hogy reája tett pótlásul egy lovat*. Lukács János rögtön továbbadta az állatokat Szakula Istvánnak, de csak 102 tehenet, ló nélkül. Mivel becsapottnak érezte magát, kérte, hogy Lukács János fizesse ki neki a különbséget, vagyis egy tehennek és egy lónak az árát. Panaszát azonban nem tudta bizonyítani az említett gyűlésen, mivel Bogoz Tódor gondviselője is ellene vallott. 1810. február 10-én megint napirendre tűzték Czárán Antal panaszát, aki jelezte, hogy nem fogadja el Bogoz Tódor tanúvallomását, s kérte, hogy Szarukán Márton esküvel tanúsítsa a becsapását.⁴²

1811. január 9-én ismét Czárán Antal fordult panasszal a Kereskedői Székhez. Memoriumában a Fórum tudtára adta, hogy 1810. december 29-én Wártus Gergely örmény kereskedőtől 80 ökröt vásárolt. Az egyezés szerint 4000 rajnai forint előleget adott, emellett pedig 10 000 rajnai forintról szóló kötelező levelet, mely azt tartalmazta, hogy a különbséget egy hónap elteltével megfizeti. Időközben Lázár Bogdán és Ursuly Antal, Wártus Gergely köztársai nem egyeztek bele a vásárba, és azt fel akarták bontani. Az ökröket Alfaluból Szárhegyre hajtották el, nehogy Czárán Antal hozzájuk férhessen. A gyergyói nagykereskedő kérte a Fórumtól az alku betartatását és a megvásárolt ökrök visszaadatását. A Mercantile Forumon lezajlott vitából megtudjuk, hogy Lázár Bogdán és Ursuly Antal mint köztársak csak úgy egyeztek bele az adás-vételbe, ha Czárán Antal teljesen kifizeti az ökrök árát. A Kereskedői Szék a felek meghallgatása és a vita lezajlása után a következő döntést hozta: attól az időtől *midőn Wártus Gergely az ökrököt eladta, és a 4000 forintokat fel is vette, azon summát el vivén Lázár Bogdány társához, kezéhez vette, és ez által az vásárt meg is erősítette*.

A továbbiakban azt is megtudjuk, hogy a második köztárs pénzátvétele után *az marhás kereskedők között gyakorlott szokás szerint, tovább a vásárt megváltoztatni szabadságában nem volt*.⁴³

Egy évtized múlva a Czárán család egy másik tagja, aki nem tartozott a későbbi nemességet szerzett testvérek közé, Czárán József, Czárán Jánossal, Fejér Péterrel és Fejér Kristóffal hasonló helyzetbe kerültek ifjú Zakariás Istvánnal és Vákár Jakabbal szemben. A panaszt a Fórumhoz e két utóbbi kereskedő nyújtotta be, és 1821. július 27-én tárgyalták. A panasz tárgya a következő volt: Ifjú Zakariás István és Vákár Jakab Tölgyesen Czárán Józseftől és Fejér Péterrel 340 szarvasmarhát vásároltak, előleget azonban csak 1000 rajnai forintot adtak. A másik két kereskedőtárs, ifjú Czárán János és Fejér Kristóf *a meg vett ökrököt ál-*

tal adni nem akarták, és a bírói intésnek is nem engedelmességgel, Régen felé útnak indították. Az 1821. július 27-én hozott döntés egy ősi, közkereskedésre vonatkozó szokásjogon alapult. Ennek a szokásjognak a figyelembevételét a következőképpen mutatták be az ítélet indoklásánál: *A kereskedés társaságának egymáshoz való legszorosabb lekötözése is azt mindenkor megtartotta, hogy ha egyik társ a kereskedésre felvett jószágot eladgya, a több társak is helybe hadgyák kéntelenítetnek*.

A végzés szerint ezen Mercantile Forumnak több rendbéli határozása is lévén, ezennel meghatározta, *hogy a Czárán Josephthől s Fejér Péterrel elő pénzt fizetés mellett megvásárolt 340 darab marhákot tartoznak Czárán János és társai a meg vevőknek kezekre adni a költségek és fáradságok megfizetése mellett, és ha a marhákot kézre nem adnák, a fenn forogható hasznát is tartozzanak megfizetni...*

Ezen a gyűlésen a Kereskedői Szék a határozatával szembeni engedetlenséget is szigorúan büntette. Czárán Jánost és Fejér Kristóffot külön-külön 12 rajnai forint kifizetésére ítélték, *Fejér Kristóf pedig, mind hogy a Mercantile Fórum parantsolatján is elő nem állott, és bíró atyánkfját is illetlen szókkal illette, ezen engedetlenségért és sértő szavaiért a maga utján illő elégtétel alá fog vonatatni*.

A fórum szigorú ítélete előtt Fejér Kristóf is kénytelen volt engedékenységre hajlani. 1821. július 30-án ő is megjelent a Kereskedői Szék gyűlésén, ahol *a vásárt magáénak esmérven, részéről felbontani nem is kívánta*. Igen ám, de a vásárlók jelezték, *hogy a megvásárolt marhákot az eladók már el is hajtván Nemes Magyarországra*.

A Fórum ebben az ügyben is illetékesnek találta magát a döntésre, és a következő határozatot hozta: *az hol a fenn forgó marhák bé éretnek és megtanáltatnak, a panaszló félperesének adattassanak kezekre mind megvásárolt jók*.⁴⁴

A nagykereskedő-családok közé tartoztak a **Zakariások** is. Orbán Balázs leírja, hogy Balánbánya térségét a Zakariás család bérelte a kincstártól 5000 rajnai forintért, legeltetés céljából.⁴⁵ Állatállományuk jelentős részét Bécsben értékesítették. Ezt bizonyítja Száva Antalnak az 1809. július 7-i panasz, melyben az örmény kereskedő Zakariás Miklóst azzal vádolta, hogy *az egyezés szerint Bétsben magával el nem vitte, s emiatt portékái Bécsben maradtak*. Ezért kérte *minden kárainak és veszedelemben lévő portékáinak megfizetésekre szorítatni*. Zakariás Miklós azzal mentette magát a Fórum előtt, hogy *Wertán István atyánkfia lovait úgy adta által neki, hogy a panaszló Száva Antalt el ne vigye magával Bétsben, ennél fogva kéntelen*

⁴² GyszmÖPL, MFL.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ ORBÁN Balázs 1869, 93.

volt felmondani előre egyezésekről, melyet levelével is bizonyít. Ezután a fórum tisztázni akarta a Wertán István és Száva Antal közötti viszonyt. Az 1809. július 31-i gyűlésen kiderült, hogy Wertán István letiltotta Száva Antalnak 7000 forintját, és ezzel volt kapcsolatban a szállítás megakadályozása. 1809. augusztus 1-jén Száva Antal elpanaszolta, hogy Wertán István atyánkfia akadályoztatása miatt Bétsi utyától elzavartatván, maga ideiben fel nem mehetett, és amiatt feles megvásárolt portékája, az Francia Armádia félelmétől Béts városa bészáratatván, Bétsben rekedett, melynek árát és ebből következett kárát méltán pretendálja Wertán István atyánkfia által megfizeteni rendelni.

1809. augusztus 29-én tüzték napirendre a Száva Antal és Wertán István közötti ügyet, melyet bizonyultsága miatt a következő nap is tárgyaltak. Az ügy tárgyalása azért tartott két napig, mivel a Fórum békíteni akart. Ilyen irányú próbálkozásukat a jegyzőkönyvben a következőképpen érzékeltették: az Mercantile Forum... mindkét feleket az atyafiságos egyezéssel békeséggel fontos maga ajánlása mellett megkínálván. A két napos egyeztetésnek meg is volt a maga eredménye: az bírói megkínálásra és ajánlásra mind két felek meg is egyezének – olvashatjuk az augusztus 30-i határozatban. Az egyezés szerint Száva Antal minden, az eltiltásból származott hátramaradásairól és ezen keresetre tett költségeiről lemondott, csak azt kérte, hogy barátságos egyezés által, 9000 rajnai forintos adósságának időben ki nem fizetése után ne kelljen kamatot fizetnie Wertán Istvánnak, Wertán Istvánnak pedig Száva Antalnál lévő 6465 forintos adósságát átszámítják, úgy az megfizetésre tett időn túl mennyi időig volt, és az időtöltés aprentavát számíthatván egyik a másiknak computályuk, és az eltiltott 7000 forint summából ami felyül maradna, azt Wertán István atyánkfia kifizetvén az atyafiságos egységnek fenn tartására nézve az jövő 1810. esztendőben Szent György nap előtt...⁴⁶

A Zakariás testvérekre az összefogás volt jellemző. 1814. március 16-án Zakariás János felvállalta öccse, Zakariás Alajos adósságának a kifizetését. Zakariás János Lázár Jakabbal volt közkereskedésben, de a Fórum segítségére, hogy Lázár Jakabbal közös ökrök árából az ötte adósságát kifizethesse, a szokás szerint az ökrökre költség tétetvén: kéri meghatározatni, hogy ha Lázár Jakab költséget tenné, elsőbben is azt kirekessze.

A Fórum válaszában pontosította az ilyen esetekben a közkereskedők közötti gyakorlatot: Minden kereskedésben gyakorlott szokás, hogy a közös marhákra téendő költséget az eladáskor elsőbben ki kellek venni, azután a köz kapitálist osszák el.⁴⁷

1814. április 5-én Zakariás Alajos ismét a Fórumhoz fordult segítségért. Memoriumában tudunkra adja, hogy a bátyának 700 aranya volt a közkereskedésben, melyről Lázár Jakab obligatoriálist is adott, de az adósságbehajtásnál egyéb adósságokat próbál behajtani, s így őt a kárral akarja hagyni. Ezért azt kéri, hogy egyszer a szarvasmarha-állományt osszák el, vagy pedig együtt hajtsák ki Magyarországra. A Mercantile Forum a március 16-i döntésében azt kérte, hogy a közös marhákra tett költség elsőbben vétessék ki az eladáskor, és azután osztassék három felé a capitális, ahonnan Zakariás Aloyzius maga kielégítését megnyerhesse.⁴⁸

Mint láthattuk, az állatkereskedelem iránya a 18. században és a 19. század első felében főleg a Magyar Alföld, Bécs és Lipcse piacai voltak. A szarvasmarha-kereskedelmet hátráltatta az a tény, hogy külön közigazgatási egységet alkotott Erdély és a Királyhágón túl kezdődő Magyarország. A közigazgatási határon az állatokkal való áthaladás csakis útlevéllel történhetett. 1840-ben megszigorították az útlevelek kibocsátásának a körülményeit. Így 1840. június 19-én a jegyző a Fórum előtt bejelentette a főkirálybíró rendelkezését, miszerint Erdélyben a Magyar Országba mehető passusokat eddigi szokás szerint, az ezen Mercantile Forum részéről adni ezutánra szüntessék meg.⁴⁹

Az igazi korlátozást a Gubernium részéről azonban az 1840. október 26-án kibocsátott, 11545. számú közrendelet képezte, melyben közhírré tették, hogy ennek utána ezen Nagy Fejedelemségről Nemes Magyar Országra csoportonként vagy ménesenként hajtani szándékozó minden kereskedők a közbe jöhető csalárdságok, lopások s idebb sikkasztások megakadályoztatása tekintetiből oly úti levelekkel ellátva légyenek, miszerint a csoportonként vagy ménesenként Magyar Országra hajtandó marhák száma, nemei, szőreik színe, az azokon lévő bélyegek s más egyéb megismertető, avagy különböztető jelek mindig tisztán és pontosan feljegyeztessek, különböző úti-levelekkel semmiféle marhák Magyar Országra ki-nem fognak botsátatni, és ami kedvetlen következés érne, minden(ki) ön magának tulajdonítsa.⁵⁰

Összegezőképpen, a 19. század hatvanas–hetvenes esztendejéig a Gyergyóból lábón hajtott és a Magyar Alföld felé, Bécsbe, illetve Lipcsébe irányuló állatkereskedelem virágkorát élte. A dualizmus kori Magyarország területéről 1891-ben 54 822 ökröt és 9735 tehenet értékesítettek a határon kívüli piacokon, 1894-ben pedig 57 094 ökröt és 21 970 tehenet kivitelét jegyezték fel.⁵¹ Mivel a 19. század végi és a 20. század eleji székely közigazdászok – Kozma

⁴⁶ GyszmÖPL, MFL.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MSK Úf, 1895, 23; 1896, 43.

Ferenc, Vitos Mózes és T. Nagy Imre – nem tettek említést a lábön hajtott állatkivitelről, azt hihetnénk, hogy a fenti állatkivitel más állattartó vidékekhez kötődik. Az örmény Mélik családhoz kapcsolódó gyergyóremetei hagyomány és egyes örmény származású helybeliek családi (dédnagyapai, nagyapai) visszaemlékezései azonban jelzik, hogy a szarvasmarháknak a lábön való hajtása és a határokon túli területeken való értékesítése szinte az első világháborúig tartott. A vasúthálózat kiépítésével az állatkereskedelemnek ez a formája azonban hanyatlani kezdett.

A rendelkezésünkre álló forrásanyag segítségével pontosan körülhatárolhatjuk a lábön hajtott állatállomány útvonalát:

A szarvasmarha-állomány jelentős részét Besszarábiából és Moldvából szereztek be. Kelet-Moldvában az örményeknek teletető, pihentető pusztái voltak. Ennek a nagyméretű állatállománynak a Gyergyóba való áthajtása Gyergyótölgyestől a Békási-szorosig tartó területen történt. A 18. században a piricskei vámon már lehetetlen volt ellenőrizni a Keleti-Kárpátoknak ezen a részén áthajtott állatállományt. Ezért a 18. század közepén létrehozták az almásmezői vámot, 1813-ban pedig a tölgyesi vámot.

Mint azt tanulmányunkban bemutattuk, a Borszék-től, Bébortól, Hollótól, Tölgyestől, Békástól Balánbányáig tartó gyergyói térségben szintén hatalmas állatállományt legeltettek.

A moldvai, gyergyói és Kelet-Erdély más térségeiben felvásárolt állatállományt a következő útvonalakon hajtották az értékesítési helyekre:

A 18. század nyolcadik évtizedéig a Gyergyó, **Görgényi uradalom** (Laposnya, Görgényhodák, Görgényoroszfalu), Szászrégen, **Mezőség** (Mezőkirályfalva, Mezőörményes, Mezőszilvás, Kis-Sármás, Nagy-Sármás, Mezővelkér, Mezőméhes, Mezőtóhát, Alsódetrethem, Aranyosegerbegy), Aranyosgyéres,

Torda, Szentmihály, Borrév, Alsó-Aklos, Alsópodsága, Aranyosbánya, Nagy-Lupsa, Bisztra, Topánfalva, Diófás, Belényes, Nagyvárád.

A bánási puszták bérbevétele, majd megvásárlása után a fenti útvonal módosult, és a következő térségeket érintette: Gyergyó, **Görgényi uradalom** (Laposnya, Görgényhodák, Görgényoroszfalu), Szászrégen, **Mezőség** (Mezőkirályfalva, Mezőörményes, Mezőszilvás, Kis-Sármás, Nagy-Sármás, Mezővelkér, Mezőméhes, Mezőtóhát, Alsódetrethem, Aranyosegerbegy, Aranyosgyéres, Torda, Szentmihály, Borrév, Alsóaklos, Alsópodsága, Aranyosbánya, Abrudbánya, Brád, Borosjenő, Pankota, Bánáság. Itt a következő jelentősebb pusztákat jegyezték fel: Rét-háti pusztá (Kövéer családé), Kovácsházi pusztá (Kövéer családé) Bodzási pusztá (Kápdebó családé), Talpasi uradalom (Kápdebó családé), Seprődi uradalom (Czáránoké). Mind Nagyvárád vidékéről, mind pedig a Bánáságból Debrecenbe, Pestre, Bécsbe és Lipcsébe hajtották a szarvasmarhákat. A Bánáság felé irányuló út állandósulása nem jelentette a Torda–Nagyvárád felé irányuló útvonal teljes megszűnését.

Magyar szürke, piros tarka vagy vegyes fajállományt hajtottak Erdély különböző vásáraiba, Debrecenbe, Pestre, Bécsbe, esetleg a nem Habsburg-érdekeltségű német térségbe (?). A 19. század végéig forrásaink nem említik a Gyergyóból elhajtott szarvasmarha-állomány fajtáját. Ha azonban tanulmányozzuk a 20. század eleji állatösszeírásokat, akkor rájöhethetünk arra, hogy térségünkben a magyar fajtának nevezett magyar szürkét hajtották Debrecenbe, Pestre, Bécsbe és a német térségbe. Erre az 1911-es évi állatösszeírás adataiból következtethetünk, amikor fajta szerint is összeírták a szarvasmarha-állományt. 1911-ben a Gyergyói-medence szarvasmarha-állományának fajtánkénti megoszlása a következőképpen mutatott:⁵²

Település	Magyar fajta	Piros tarka	Borz deres	Egyébfajta	Bivaly
Ditró	1919	406	14	514	37
Alfalu	2196	592	4		35
Csomafalva	1267	287	71	7	2
Remete	2756	68			9
Újfalva	2137	115	2		30
Várhegy	1550	225	2		2
Kilyénfalva	731	125	10	11	
Salamás	913	203		17	
Szárhegy	1483	578	80	100	10
Tekerőpatak	1653	923			4
Vasláb	625	73		3	4
Bébor	2230				
Borszék	477	144	3	17	2
Békás	5479	122		4	3
Holló	1209	53		44	6
Tölgyes	1080	409	53	16	6
Összesen	27705	3392	239	736	146

⁵² MSK Úf, 1913, 799.

Ha százalékban próbáljuk értékelni a különböző fajták közötti arányokat, akkor a következő értékeket kapjuk: magyar szürke 86%, piros tarka 10,53%, borzderes 0,74%, egyéb fajta 2,26% és bivaly 0,45%.

A rendelkezésünkre álló adatokból tehát nyilvánvaló, hogy a magyar szürkét hajtották Gyergyóból Debrecen, Pest, Bécs és a német térség vásáraitra.

B. Garda Dezső – Gyergyószentmiklós, T. Vladimirescu u. 7A., RO-535500; bgardad@yahoo.com

Levéltári források

- Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
- B 4, *Kövér Kajetán vagyonmegosztási pere*
 - F 49: *Vegyes összeírások*
 - 8. csomó, *Sedes Gyergyó, Conscriptio 1720–21*
 - F 80: *Vegyes összeírások*
 - *Conscriptio Armenorum in possessionibus S Miklos sede Siculi Gyergyó, 1735*
 - *De origine erestatu Armenorum hic in Gyergyó Szent Miklos distentium, 1716*
- Örmény plébánia levéltára, Gyergyószentmiklós (GyszmÖPL)
- *1822-es panaszlevél*
 - MFL: Mercantile Forum levéltára

Irodalom

MSK Úf = *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új folyam, Budapest.

*

- DOMOKOS Pál Péter
- 1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703 (II. rész), *Agrártörténeti Szemle*, 1978/1–2, 198–282.
- FERENCZY György
- 1629 Regestrum Ecclesiae S. Nicolai Girgio, factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem, in: Veszely Károly (szerk.): *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, I, Kolozsvár, 1860, 115–157.
- ORBÁN Balázs
- 1869 *Székelyleírása történelmi, természetrajzi és népismereti szempontból*, II, *Csik-szék*, Pest.
- SZENTIVÁNI Mihály
- 1973 Közlemények Erdélyről. Gyergyó, in: *Az utazás divatja*, Bukarest.
- SZONGOTT Kristóf
- 1901 *Szamosújvár monográfiája*, Szamosújvár.
- 1894 *Armenia. Magyar-örmény havi szemle* (szerk. és kiad. Szongott Kristóf), VIII. évf.
- TEMESVÁRY János
- 1896 *A magyar-örmény nemes családok címerlevelei*, Szamosújvár.

Calea vitelor din Giurgeu

(Rezumat)

Comunitatea armeană stabilită la Gheorgheni la mijlocul sec. al XVII-lea, în 1796 obține formarea unei camere de comerț proprii (*Mercantile Forum*), independentă atât de Scaunul Ciuc, cât și de administrația militară. Studiul discută, în special pe baza arhivei Forumului, problema marelui comerț armean cu vitele. Cirezile au fost achiziționate în Basarabia și Moldova, fiind mănate pe itinerariul Giurgeu – Câmpia Transilvaniei – Turda – Munții Apuseni spre piețele din Câmpia Panonică, Viena și țările germane, cu popasuri mai mari în munții Giurgeului și mai târziu în moșiile cumpărate de negustorii armeni în Banat. Acest tip de comerț a fost practicat aproape până la primul război mondial, ridicând o serie de probleme complexe de organizare, colaborare, justiție și chiar morale.

The way of the cattle of Gyergyó (Giurgeu), Transylvania, until the First World War

(Abstract)

The Armenian community that settled down in Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) in the middle of the 17th century in 1796 obtained the right to establish its own *Mercantile Forum* independently from both Csík Seat and military administration. Based especially on the archives of the *Forum* the study deals with the great Armenian cattle trade. The herd was purchased in Basarabia and Moldavia and herded on the itinerary Gyergyó (Giurgeu) – Transylvanian Plain – Torda (Turda) – Erdélyi-szigethegység (Apuseni) Mountains towards the markets in the Pannonian Plain, Wien and German Lands, with longer halts in the Gyergyói (Giurgeu) Mountains and later on the lands bought by Armenian merchants in Banat. This kind of trade was carried on almost until the First World War and raised a series of complex questions regarding organization, collaboration, justice and even moral issues.